

Granhammar

Av Knut Barr

*En av de många byvägarna i Granhammar
Foto: Knut Barr*

Granhammar omnämns 1471 då odalbonden Peder i Granhammar uppträdde som fastevittne på Västerrekarne härads vinterting i Tumbo. På 1500-talet bestod Granhammar av tre skattehemman, vardera värderat till 4-öresland, dvs mark (cirka 4 tunnland) som motsvarade värdet 4 öre. I början av nya tiden under indelningsverkets tid svarade Granhammar för soldatroten 47 vid Kungsörs kompani av Västmanlands regemente och

deltog i rusthållet 120 Täkten vid Kungsörs kompani av Kungliga Lifregementet till häst, efter avhästningen 1792, Lifregementets grenadjärkår. I början av 1700-talet delades de tre gårdarna och strax efter började man organisera byn med bystämma.

I slutet av 1700-talet fanns tolv bönder i Granhammars by och från 1796 har byns handlingar förvarats i en bykista som åldermannen haft hand om. Här finns handlingar ända från 1742.

*Granhammars bykista där byns handlingar förvarats ända sedan 1796. Det inramade fotot längst tillhöger var med i Särimner 1988.
Foto: Knut Barr*

På bykistlockets insida kan man läsa:

1796

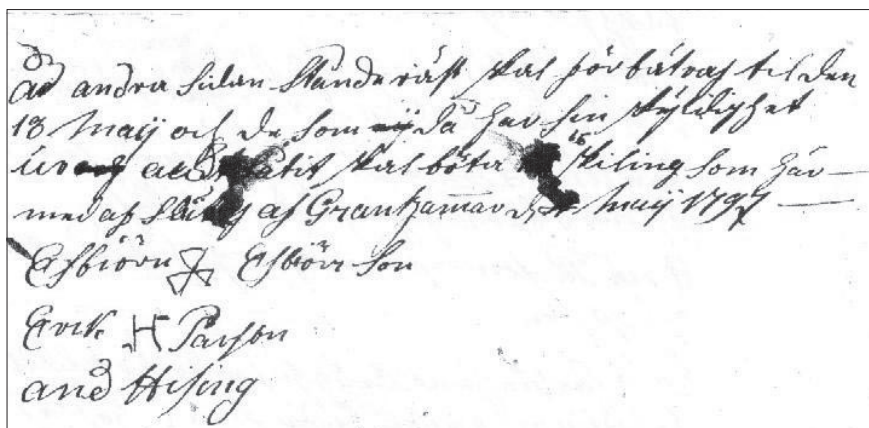
Förskafade undertecknade granhamars bymän Sig dena Låda at Lägga Sina Dokument üti.

norra gården Larssons Son ålderman Erik. Lars anders son. Bisittare Erik. Pers Son Lars anders Son

Milangården Anders Ander Son. Bisittare. Esbjörn Esbjörn Son. Nils Anders Son. Mårten Johan Son

Södra gården. Anderias Hising. Erik. Erik Son. Olof. Nils Son

En av dem som har sitt namn på lockets insida är Esbjörn Esbjörnsson. Han var en framträdande man i byn och har fått ge namn till den snart tjugåriga bygdegården. Flera handlingar i bykistan har skrivits under av honom och andra med både namn och bomärke.

ad andra selen Manda röp skal förbättras til den
18 Maj of In som sigla gav sin bygliffat
lirang aed. Etis skal böta i Hising som gav
mndat skilij af Granhammar den Maj 1797
Esbjörn Esbjörnsson
Erik H Persson
and Hising

En handling ur bykistan där både Esbjörn Esbjörnsson och Erik Persson ritat dit sina bomärken. Nedersta namnet, Anders Hising, återfinns också på bykistans lock.

Ett första storskifte gjordes 1767-71 och ett andra 1812-25. Laga skifte företogs 1915 -17. Än idag samlas man regelbundet till bystämma hos åldermanen för att dryfta olika frågor. Han väljs årligen inom byalaget i en ständig kretsgång. Förr hade man stämman på första söndagen i maj, men när 1 maj blev helgdag flyttades stämman till denna dag. Kallelsen sker fortfarande med budkavel en vecka före stämman enligt Lars-Erik Eriksson som sedan 1975 äger Granhammar 2:29 och representerar den sjätte generationen på gården i rakt nedstigande led. Bystämmornas frågor handlade förr mestadels om att alla skulle hjälpas åt och att man skulle så och skörda på överenskommen tid så man inte förstörde för varandra. Varje år bestämdes vem som skulle hålla med "ganggod" tjur och fargalt. Andra ständigt återkommande frågor handlade om snöskottning, dikning, underhåll av vägar, broar, gårdsgårdar och grindar. Granhammar råkade 1843 i tvist med arrendatorn till Södra Kungsladugården

C E Blomberg. Det gällde ett par grindar i råskillnaden mellan kungsgården och Granhammars by. Den ena grinden fanns över allmänna landsvägen vid Sporrörpet och den andra över byvägen Gersilla - Granhammar vid Tåktgatan. Byamännen yrkade på att Blomberg ensam skulle underhålla grindarna, då de inte själva ansåg sig ha någon nytta av dem. Vid ett ting vid Åkerbo häradsrätt den 31 mars företrädde byamännen av bonden äldre Anders Andersson och Blomberg av kronolänsmannen J F Wassberg. Rätten dömde att grindarna skulle underhållas efter mantal. Eftersom kungsgården hade nästan 12 mantal och Granhammars by 3 blev byn underhållningsskyldig till 1/5 del.

I byn har funnits en skola, Slogkärrs skola, invigd 1895 på en tomt som köptes av Kungsörs kungsgård för 30 kr och 60 öre. Skolans byggnadskostnad uppgick till 6940 kr och entreprenör för bygget var P E Asplund i Björskog. Vid skolans invigning 1895 startade man en insamling till en orgel som inbringade 43:50. Skolan lades ner 1945 och har senare använts som bl.a verkstadslokal.

ORD. LÄRARETJÄNSTEN vid Slogkärrs skola B2, 7-klassig, sökes senast 15/2 hos Kung Karls skolråd adr. Kungsör. Barnantal omkr. 25. Slöjd och dess avlöning: 200 + tillsvid. 40 proc. dyrtidstillägg. Bostad 2 rum o. kök på n. botten, el. ljus, trädgård, kompensation för bristande bostad 175, vedbrandsers. 200. Läge 3 km. fr. järnväg, kyrka, post. 1,5 från telefon och handelsbod, nära till skolor. Komm.-skatt pr 100 kr. 7.60.

Annons om ledig tjänst vid Slogkärrs skola 1926. Av den framgår att skolan var 7-klassig med 25 barn. Vidare framgår att bostaden hade elektriskt ljus och låg 1,5 km från närmaste telefon och handelsbod samt att kommunalskatten var 7:60.

bygga lokalen. Den användes för logens sammankomster, men också till teater och dans. Palmqvist blev senare blind och tvingades avveckla verksamheten på 1930-talet. Huset revs och rivningsvirket såldes till en byggmästare i Köping. Denne gick emellertid i konkurs så Palmqvist blev utan betalning. Byn har kvar sin utedansbana men saknade länge en bygdelokal. I slutet av 1980-talet byggdes emellertid Esbjörnsgården som invigdes 1988 och blev en flitigt använd bygdegård.

Det finns många vägar i Granhammar med olika namn som nämns i bykistans handlingar. Vid Slogkärrsvägen ligger en sten som kallas Trollstenen som fortfarande används som platsbestämning i en del sammanhang. Leif Andersson

I slutet av 1800-talet fanns två affärer i byn inte så långt ifrån varandra. Den ena lades ned på 1870-talet och den andra 1958, men båda byggnaderna finns fortfarande kvar som bostäder. Den sista innehavaren av Granhammars affär var Georg Kohlström och hans företrädare hette Jansson.

Vid 1900-talets början hade byn 22 jord- och skogsägare. Där fanns ett godtemplarhus, logen "Hoppets Ankar", byggt 1885. En Granhammarsbo, Carl Johan Palmqvist högg ner av sin egen skog för att

berättar att det finns en sägen om att stenen förr snurrade tre varv varje gång kyrkklockorna ljöd. Eftersom den sköt ut på vägen och hindrade trafiken sprängde man bort en bit. Därefter upphörde stenen att rotera.

Utedansbanan med bord, bänkar och grill 2007.

Foto: Knut Barr

Den före detta mangårdsbyggnaden är uppförd på 1700-talet och troligen Granhammars äldsta.

Foto: Knut Barr

Sedan 1951 har nya fastigheter skapats genom sammanslagningar. På tomt 1:27 som sedan 1971 ägs av fotograf Bruno Widén står en mangårdsbyggnad uppförd omkring 1895. Byggnaden intill är uppförd på 1700-talet, då ovan nämnda Esbjörn Esbjörnsson var innehavare, och är förmodligen Granhammars äldsta.

Genom Granhammar sträcker sig kalklinbanan som haft så stor betydelse för byggnationen i Mälardalen och i Stockholmsregionen under 1960- och 70-talen. Med den fraktades kalksten från kalkbrottet i Forsby väster om Julita till cementfabriken i Köping. Över Granhammars ägor har nästan all kalk passerat som ingick i den betong som åtgick i miljonprogrammets byggbo av bostäder i Alby, Fittja, Botkyrka, Skärholmen, osv.

På höjden i Granhammars västra del finns en mellanstation där banan byter riktning. Härifrån är en mäktig utsikt ut över åkerfälten på södra och norra sidan om Arbogaån, bort till Köping. Driften lades ned 1997 då man istället började transportera kalken med lastbilar den över fyra mil långa vägen till fabriken i Köping. Linbanan är emellertid fortfarande i god kondition och kan snabbt åter tas i bruk den dagen myndigheterna kräver miljövänligare transporter där de möjligheterna finns. Banan byggdes under åren 1939-40. I bykistan finns ett kvitto daterat 12/5 1940 på 380 kronor. Det var en utbetalning till Granhammars by från Skånska Cement, som lät bygga linbanan. Femtio kronor var för tillfällig skada och resten för intrång och bestående skada.

Granhammars linbanestation där man samlats för att beskåda konst applicerad på linbanehinkar som sakta glider förbi på "Världens längsta mobila konstutställning", 2007.
Foto:Knut Barr

Brandsyn och brandredskap

Det var nog inte så lätt i början av förra seklet och tidigare att bekämpa bränder när det inte fanns motorsprutor etc. All bekämpning måste ske för hand och man försökte se till att det fanns erforderliga brandredskap.

I Granhammars bykista finns ett protokollsutdrag från Åkerbo härads Brandstodsbolags bolagsstämma hållet i Arboga prästgård 1896. Här framgår att vattentunnor och lårar som förut inte blivit anskaffade nu funnos på flera ställen till fulla antalet. Vid nästa brandsyn skulle brandsynemännen se till att det fanns tre vattentunnor eller lårar på hjul till varje spruta och dessutom vid större gård en vattentunna eller vattenlår. Vattensprutorna drevs med muskelkraft av två eller fyra man, ett tungt arbete.

Det finns två branddammar i byn. Den ena är omgjord till en brunn för att eliminera risken att någon faller i vattnet. Den andra är en grävd utvidgning av bäcken. Flera av bykistans handlingar handlar om skötsel och material till stängsel kring branddamm.

I ett protokoll från ett sammanträde i Granhammar 3 maj 1913 framgår att man köpt in tre stycken brandhinkar för 3:75. Brandhinkarna var enligt Leif Andersson speciellt utformade. Istället för en flat botten var de spetsiga neråt, som gjorde att man inte kunde ställa ifrån sig dem utan att vattnet stjälpes ut. Kanske hinkarna kom till användning vid påföljande års stora brand.

Granhammarsbranden

En i särklass stor brand inträffade i juli den varma sommaren 1914. Åsken slog ned i ett träd i Lindsved. På grund av torka började det brinna även i Granhammarsskogen. Folk sprang man ur huse med hinkar och yxor för att försöka släcka elden. Vinden ökade och genom klämtning i kyrkklockorna tillkallades mer folk. Man kallade in 150 beväringar från Västmanlands regemente i Västerås som kom på 16 flakvagnar. Vid midnatt hade många tunnland eldhärjats och Granhammarsbyn var hotad. Vid varje gård stod man färdig med en brandspruta i händelse av att vindriktningen skulle ändras. Flera i byn ställde ut sina tillhörigheter på vagnar. På eftermiddagen nästa dag tog vinden förnyad fart. Kungsör och V Rekarnes allmänningar brann och Granhammarsbyn var ännu mer hotad och även Danbo, Hassmyra och Råsta by. Kreaturen i gårdarna drevs till hagarna vid Arbogaån. Barn och även kor och grisar fördes till Svarthäll. Från Upplands regemente tillkallades 425 man och så småningom var det över tusen man från Södermanlands och Västmanlands regemente, Trängen i Sala, Upplands artilleri och Skånska husarerna sin bekämpade elden. Vattnet tog slut i brunnarna och från Kungsörs bryggeri kördes tunnor med svagdricka för att släcka törstiga strupar. Genom budkavel uppbådade man manskap från socknarna Medåker, Himmeta och Björskog. Cirka 1200 tunnland skog förstördes innan man fick branden under kontroll. Mannarna från Uppsala regemente låg förlagda intill brändan strax söder om nuvarande linbanestationen. På en stor jordfast sten ristade de in Upplands landskapsvapen, regementsbeteckningen I 8 och årtä-

Upplands landskapsvapen

Upplands infanteriregementes fana

let 1914. Det är snart hundra år sedan nu och det var nog inte så många som på senare tid visste var inristningen gjordes. Lars-Erik Eriksson kunde dock visa mig vägen till den mossbelupna stenen, bakom ett granbestånd. Efter att ha rengjort stenytan kunde man få fram regementsbeteckning och årtal och senare även regementsvapnet.

Upplands regemente, I 8 (det 8:e infanteriregementet, sedan 1974 S 1) var ett infanteriregemente i svenska armén som uppsattes 1626. På regementets fana återfinner man Upplands landskapsvapen, en heraldisk symbol som infördes i samband med Gustav Vasas begravning 1560. Det var denna symbol som ristades in på stenen i Granhammar.

Brandsläckningsmanskapet från Upplands regemente ristade in Upplands landskapsvapen med regementsbeteckningen I 8 och årtalet 1914 på en stor jordfast sten. Foto: Knut Barr

I området där branden härjat utvecklades en s.k. lövbränna med mycket höga naturvärden med stor betydelse för fågel- och insektsfaunan. Granhammarsbrändan, eller brännan, omfattar 160 ha och blev 1998 naturreservat. Två år senare utnämnde medlemsländerna inom EU området brändan till att vara ett "Natura 2000" -område. Syftet med Natura 2000 är att bevara biologisk mångfald och skall bestå av den värdefullaste och finaste naturen som medlemsländerna kan visa upp. Sedan juli 2001 klassas samtliga Natura 2000-områdena som riksintresse med hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns där.

Källor och litteratur:

Hembygdsföreningens arkiv

David NorrhamarsArkiv

Jonson K. Särimer 1988

K Barr. Särimer 1988.

Strandberg S. Särimer 2004

Länstyrelsen, Webb.

Muntligt: Lars-Erik Eriksson, Leif Andersson